

نگرش علامه طباطبائی به اعجاز قرآن در تفسیر المیزان

صدیقه غفوری^۱

چکیده:

علامه سید محمد حسین طباطبائی (ت ۱۴۰۵ ه. ق) مفسر گرانقدر قرن معاصر، فیلسوف و متکلم زبردست جهان تشیع، تمام نقطه نظرات خود را پیرامون موضوع اعجاز قرآن کریم در ذیل آیات ۲۳ و ۲۴ سوره بقره، مطرح می نماید. ایستشان معتقد است که آیات تحدی در قرآن، دلالت بر اعجاز قرآن دارد و تحدی قرآن عام و در همه جهات می باشد. در این مقاله به ارائه ی گزارش مختصری از دیدگاههای علامه طباطبائی در خصوص بحث اعجاز، می پردازیم. (ذکر این نکته در اینجا ضروری است که علت عدم هماهنگی حجم دو فصل دیدگاههای علامه پیرامون اعجاز و دیدگاههای سیدقطب در این مورد، به دلیل گستردگی بحث اعجاز قرآن در تفسیر فی ظلال می باشد؛ چراکه علامه در قالب چارچوبی نظام مند تقریباً تمامی دیدگاههای خود را در جلد اول المیزان ارائه می نماید و در طول تفسیر خود از آیات در مجلدات بعدی تقریباً مطلب اضافه ای ارائه نمی دهد اما سیدقطب چنانچه خواهید دید، از هر فرصتی برای بیان اعجاز قرآن کمک گرفته و از زوایای گوناگون هنری و محتوایی به تبیین اعجاز قرآن می پردازد.)

واژگان کلیدی: اعجاز قرآن، علامه طباطبائی، المیزان.

^۱ مدرس حوزه علمیه فاطمه الزهرا و الزهراء خمینی شهر

مقدمه:

قرآن کریم به عنوان معجزه جاویدان پیامبر خاتم همواره از ابعاد گوناگون مورد توجه علما و دانشمندان علوم مختلف اسلامی بوده است. از این رو از لحاظ فصاحت و بلاغت ادبی و نیز دیگر موضوعات متنوع و مختلف همواره مورد تحلیل و کاوش قرار گرفته است. اما مهم ترین ویژگی این کتاب مقدس استناد آن به خداوند متعال است و از این جهت مساله اثبات و تحلیل اعجاز قرآن از ابعاد گوناگون همیشه جزو مهم ترین مسایل تحقیقات و پژوهشهای دانشمندان علوم قرآنی بوده و قرآن پژوهان بسیاری درصدد روشن نمودن این امتیازات برآمده و هریک سخن و دیدگاهی در این زمینه ارائه داده اند.

براین اساس بررسی این موضوع از نگاه علامه طباطبایی به عنوان شخصیت برجسته و علمی جهان تشیع که تمامی دیدگاههای عالمان شیعی را پوشش می دهد ، می تواند گستره نگاه قرآن پژوهان متقدم و معاصر شیعه را در این زمینه روشن سازد.

در خصوص پیشینه ی عام این پژوهش باید گفت که اعجاز قرآن پیشینه ای به درازای تاریخ اسلام دارد و اولین بار این مساله در آیات تحدی مطرح شد. پس از آن در کلمات پیامبر اسلام صلی الله علیه و اله و معصومین علیهم السلام بدان اشاره شد. و آن گاه در قرون بعدی در کتب تفسیر و علوم قرآن مطرح گشت. نخستین گام ها در این راستا از اواخر قرن دوم و اوایل قرن سوم هجری برداشته شد و به تدریج نظریات و دیدگاه های مختلفی مطرح گردید و وجوه متعددی از اعجاز قرآن ترسیم شد

در هر عصری که بحث اعجاز قرآن مطرح شده برخی از وجوه اعجاز مورد توجه قرار گرفته است. ولی با این وجود تا قرن ۱۳ دیدگاه مهمی در باب اعجاز مطرح نگردید و رکود این بحث ادامه داشت.

اما در قرن ۱۴ هجری به علت اوضاع دنیای جدید و نگرش علمی در جهان، جهشی در اندیشه های دینی بوجود آمد که می توان آن را دوران شکوفایی مباحث اعجاز قرآن دانست.

امید است که تلاش این حقیر مورد قبول حضرت حق قرار گرفته و برای جامعه ی علمی مفید فایده باشد.

ولله الحمد

۱- مفهوم شناسی

۱-۱. آشنایی با علامه طباطبائی

نام و نسب: وی سید محمد حسین بن سید محمد بن سید محمد حسین^۲ ابن میرزا علی اصغر شیخ الاسلام طباطبائی تبریزی قاضی است.^۳ و نسبت طباطبائی او به یکی از اجداد علامه یعنی ابراهیم طباطبا فرزند اسماعیل دیباج برمی گردد. طباطبا در زبان نبطی به معنی سید السادات می باشد. سید محسن امین می گوید: وی جد سادات طباطبائی بوده و همگی منتسب به او می باشند.^۴

محل تولد: علامه طباطبائی در ۲۹ ذی الحجه سال ۱۳۲۱ هجری در شهر تبریز متولد شد و در خانواده ای که از قدیم الایام به فضل و علم مشهور بودند، پرورش یافت. سلسله اجداد چهارده گانه وی همگی از علمای معروف و مشهور تبریز بودند.^۵

القاب: حسنی - حسینی - طباطبائی.^۶

علامه بین محیطهای علمی سه گانه ی تبریز، نجف و قم رفت و آمد داشته و رشد و تداوم فعالیت علمی وی در سایه این مراکز بوده است.^۷

علامه طباطبائی در این فضا، فقه و اصول را نزد علامه شیخ محمد حسین نائینی و علامه شیخ محمد حسین کمپانی و فلسفه را نزد سید حسین بادکوبه ای که از شاگردان (مرحوم جلوه و آقا علی مدرّس) بود، فرا گرفته. همچنین ریاضیات را نزد سید ابو القاسم خوانساری و اخلاق را نزد حاج میرزا علی قاضی که ید طولایی در حکمت عملی و عرفان- بمعنای اصطلاحی آنها- داشت، آموخته است.

^۲ محمدحسین، حسینی تهرانی، مهر تابان، مشهد، نور ملکوت قرآن، ۱۴۲۵ق، ص ۱۲.

^۳ آقا بزرگ تهرانی، طبقات اعلام الشیعه، نجف، انتشارات علمی، ۱۳۷۵ ه. ق، ج ۱، ص ۶۴۵.

^۴ محسن، امین عاملی، اعیان الشیعه، ج ۵، بیروت، دار التعارف، ۱۴۲۱ق، ص ۱۷۶.

^۵ علی، الأوسی، روش علامه طباطبائی در تفسیر المیزان، ترجمه: محمدحسین میرجلیلی، تهران، چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۱، ص ۵۹-۶۱.

^۶ عبدالحسین، شهیدی صالحی، تفسیر و تفاسیر شیعه، قزوین، انتشارات حدیث امروز، ۱۳۸۱، ص ۳۴۵.

^۷ عبدالحسین، شهیدی صالحی، همان، ص ۳۴۷.

اهتمام علّامه و تلاش پی گیر وی، منحصر در فقه و اصول و علوم زبان عربی مانند صرف و نحو و بلاغت نبود، بلکه به آموختن دوره کاملی در ریاضیات قدیم از «اصول» نوشته اقلیدس تا «مجسطی» نوشته بطلمیوس، پرداخته و نیز به فراگیری علوم فلسفه، کلام و عرفان نیز اشتغال داشته است.^۸

تلاش علّامه در مهمترین زمینه فعالیتش یعنی حوزه علمیه قم به ترتیب ذیل خلاصه می شود:

۱- احیاء علوم عقلی که مدّتی مسلمانان آنرا کنار گذاشته بودند مانند: فلسفه و علوم کلامی. او تدریس کتب اساسی در این علوم مانند: شفاء ابن سینا و اسفار صدر المتألهین شیرازی را متداول کرد. علاوه بر اینها توجّه به علوم قرآنی، از قبیل تفسیر و غیره را گسترش داد.

۲- تأثیر فکری و اخلاقی علّامه بر مردمی که با آنها در مجالس درس یا مجالس عمومی رابطه داشته است و از نتایج این جلسات، کتاب (اصول فلسفه) بود که علّامه آنرا بصورت درس هایی برای طلبّان حوزه می گفتند. طلبّان حوزه، از این دیدگاه فلسفی جدید متأثر گشتند و فلسفه، بازار پر رونقی یافت که در آن افکار علّامه طباطبائی و فلاسفه اسلامی اشراقی رواج پیدا کرد.

۳- تربیت نسلی از علماء در علوم فلسفه و کلام و غیره، بگونه ای که بعضی از آنها در این علوم به درجه اجتهاد نائل شدند. تألیفات و فعالیت های گوناگون این شاگردان شاهد این گفته می باشد.

۴- تألیف کتابهایی - به دو زبان عربی و فارسی - در سطوح مختلف، که با فهم خاصّ و عامّ متناسب است.^۹

۱-۲- شاگردان علّامه

مقام رفیع علمی علّامه، شناخته شدن وی بعنوان یکی از ارکان مهمّ حوزه علمیه و تعدّد جلسات تدریس تفسیر و فلسفه و فقه و اصول و ... باعث شد تا عدّه زیادی از فضلاء و طلبّان حوزه در جلسات او شرکت جسته و از دانش او بهره برند. از بارزترین شاگردانش استاد شهید مرتضی مطهری (ره) بود که ستاره علمی اش در زمینه های علمی مختلف درخشید و در آخرین سالهای عمر خویش در دانشگاه تهران به تدریس اشتغال داشت.

^۸ علی، الاوسی، روش علامه طباطبائی در تفسیر المیزان، ص ۶۳؛ محمدهادی، معرفت، همان، ص ۴۹۷.

^۹ محمدحسین، طباطبائی، اصول فلسفه و روش رئالیسم، مقدمه: شهید مطهری، قم، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۷، ص ۲۵-۲۶.

جمعی دیگر از شخصیت‌های متفکری که نقش رهبری جامعه را ایفا می‌کردند، در ردیف شاگردان وی بشمار می‌روند. مانند: شهید دکتر بهشتی و شهید دکتر مفتاح و نیز جمعی از اساتید حوزه علمیه قم مانند: حجج اسلام جوادی آملی، محمدی (گیلانی)، مصباح یزدی و ... از شاگردان وی هستند.^{۱۰}

۱-۳ آثار علمی علامه

علامه به نگارش و تألیف همّت گماشته و آثار علمی زیادی از خود بجای گذاشته و همواره قلم شریفش وقف خدمت به عقیده و اندیشه اسلامی بوده است.

تالیفات وی در دو سطح مختلف می‌باشد:

اول: در سطح فهم خواصّ و اهل علم؛ لذا بعضی از آثار وی برای متخصصین و اهل فن نوشته شده است.

دوم: در سطح فهم اقشار مختلف جامعه بدون اینکه ویژه متخصصین باشد.

این تقسیم، نشانگر توجّه زیاد علامه به دانش و دانشمندان است. همچنانکه این تقسیم بر اهتمام و توجّه زیاد وی به نیازهای فکری جامعه و درخواست‌های کنونی تمدن اسلامی نیز دلالت دارد. مهم‌ترین تالیفات علامه عبارتند از:

۱- اصول فلسفه ، ۲ - اعداد اوّل ۳- بدایه الحکمه در فلسفه (به عربی).

۴- حاشیه اسفار در فلسفه تألیف: ملّا صدرا ۵- حاشیه اصول کافی تألیف کلینی. ۶- حاشیه بحار

الانوار تألیف علامه مجلسی ۷- حاشیه کفایه در علم اصول تألیف: آخوند شیخ محمد کاظم خراسانی ۸- قرآن در اسلام و ۹ - تفسیر المیزان .^{۱۱}

۱-۴ مبانی، اصول و شیوه های تفسیری علامه طباطبائی در المیزان

از مهم‌ترین مبانی، اصول و روش تفسیری علامه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

^{۱۰} علی، الاوسی، همان، ص ۷۱.

^{۱۱} همان، ص ۷۴

بطوری که احدی در آن تردید نمی‌کند، و اگر کسی کمترین تأمل و دقت نظر و انصاف داشته باشد، آن را در می‌یابد.^{۸۸}

در خاتمه نیز علامه از انحراف جمعی از اهل علم معاصر که به تفسیر مادی حقائق دینی و از آن جمله معجزه می‌پردازند، اظهار تأسف نموده و مبانی پیش گفته را دلیل روشنی بر جهالت آنان و باطل بودن گفته هایشان قلمداد می‌نماید.^{۸۹}

فهرست منابع :

- *قرآن کریم ، ترجمه : فولادوند
- *نهج البلاغه ، ترجمه : محمددشتی
۱. مؤدب، رضا، اعجاز قرآن، بی‌چا، قم، احسن الحدیث، ۱۳۷۹ ش.
 ۲. جوادی آملی، عبد الله، محقق: عباس، رحیمیان، سرچشمه اندیشه، مجموعه مقالات آیه الله جوادی آملی، ج ۲، قم، اسراء، ۱۳۸۵.
 ۳. حسینی تهرانی، محمدحسین، مهر تابان، بی‌چا، مشهد، نور ملکوت قرآن، ۱۴۲۵ ق.
 ۴. حسینی، شهاب الدین، نگاهی نو به المیزان، بی‌چا، قم، نورگستر، ۱۳۸۵.
 ۵. حکمت، نصرالله، حکمت و هنر در عرفان ابن عربی، (عشق زیبایی و حیرت)، فرهنگستان هنر، ۱۳۸۶.
 ۶. الخادی، صلاح عبدالفتاح، زندگینامه سید قطب از ولادت تا شهادت، ترجمه: جلیل بهرامی نیا، نشر احسان ۱۳۸۱.
 ۷. خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه ی قرآن و قرآن پژوهی، ج ۱، تهران، دوستان، ۱۳۷۷ ش.
 ۸. خمینی، روح الله، قرآن باب معرفت الله، گردآورنده، مساجد امام حسن مجتبیع، سیدالشهداء، و دیگران، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۷۰.

^{۸۸} همانجا.

^{۸۹} ر.ک: همان، ص ۱۳۵-۱۳۸

۹. خمینی، سید روح‌الله، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۲.
۱۰. خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، بی‌جا، قم، بی‌نا، ۱۴۰۱ ق.
۱۱. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، بی‌جا، تهران، روزنه، ۱۳۷۳.
۱۲. راغب اصفهانی، مفردات قرآن، چاپ چهارم، قم، ناشرالمکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه، ۱۳۸۷.
۱۳. رافعی، مصطفی صادق، اعجاز قرآن و بلاغت محمد، ترجمه عبدالحسین ابن‌الدین، چاپ دوم، تهران، بنیاد قرآن، ۱۳۶۱.
۱۴. سعیدی‌روشن، محمدباقر، معجزه شناسی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰.
۱۵. سید قطب، فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم‌دل، ج ۶، چاپ دوم، تهران، نشر احسان، ۱۳۸۷.
۱۶.، تصویر فنی (نمایش هنری در قرآن)، ترجمه مهدی فولادی، بی‌جا، بی‌جا، انتشارات بنیاد قرآن، بی‌تا.
۱۷.، معالم فی الطريق، ترجمه محمود محمودی، تهران، نشر احسان، ۱۳۷۸.
۱۸. سیاوشی، کرم، تحلیل انتقادی و روش تفسیری سید قطب در فی ظلال القرآن، چاپ اول، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۸.
۱۹. سید قطب، العداله الاجتماعیه فی الاسلام، ترجمه سیدهادی خسروشاهی و محمدعلی گرامی، قم، دارالفکر، ۱۳۵۸.
۲۰.، لماذا اعدمونی، ترجمه مصطفی اربابی، سراوان، نشر خالد بن ولید، ۱۳۶۹.
۲۱. شاکر، محمدکاظم، قرآن در آیینه پژوهش، دفتر دوم، تهران، نشر هستی‌نما، ۱۳۸.

۲۲. شهیدی صالحی، عبدالحسین، تفسیر و تفاسیر شیعه، قزوین، انتشارات حدیث امروز، ۱۳۸۱.

۲۳. طالقانی، سید محمود، پرتوی از قرآن، تهران، شرکت سهامی انتشار، بی تا.

۲۴. طباطبایی، محمدحسین، قرآن در اسلام، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۲.

۲۵. اصول فلسفه و روش

رئالیزم، مقدمه: شهید مطهری، قم، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۷.

۲۶. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، بیروت، مؤسسه الاعلمی، ۱۳۹۳.

۲۷. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ج ۵، بی جا، قم، تبیان، ۱۳۶۵ ق.

۲۸. قراملکی، روش شناسی مطالعات دینی، بی جا، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۰.

۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ترجمه: محمدباقر کمره ای، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ق.

۳۰. معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، قم، مؤسسه التمهید، ۱۴۱۴ ق.

۳۱. نجار زادگان، فتح الله، تفسیر تطبیقی، بی جا، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۳.

عربی

۱. امین عاملی، محسن، اعیان الشیعه، ج ۵، بیروت، دار التعارف، ۱۴۲۱ ق.

۲. ایازی، محمد علی، المفسرن حیاتهم و منهجهم، تهران، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۴ ه.

۳. آقا بزرگ تهرانی، طبقات اعلام الشیعه، بی جا، نجف، انتشارات علمی، ۱۳۷۵ ه. ق.

۴. خطیب، عبدالکریم، التفسیر القرآنی للقرآن، قاهره، دار الفكر العربی، ۱۳۸۸.

۵. رافعی، اعجاز القرآن، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۳۹۳ ق.

۶. رشید رضا، محمد، تفسیر المنار، ج ۱، بی جا، بیروت، دارالمعرفه، بی تا.

۷. زمخشری (جارا)، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، قم، نشر البلاغه، ۱۴۱۳ ق.

۸. سکاکی، مفتاح العلوم، بی جا، مصر، الحلبي، بی تا.

۹. سید قطب، معرکه الا سلام والرا سماليه، بی جا، بی جا، دار الشرو، ۱۴۱۰ هـ.

۱۰.، في ظلال القرآن، چاپ ۳۳، قاهره، دارالشروق، ۱۴۲۵.

۱۱. سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور، ج ۶، قم، مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.

مقالات

۱. مهدوی راد، جزوه اعجاز قرآن، دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تربیت مدرس.

۲. حامد جمالی، مصطفی زارعی، مقاله ی رویکرد تقریب علامه در المیزان، فصل نامه علمی - تخصصی حبل المتین، شماره ۷، تابستان ۱۳۹۳.

۲. انیسه عسگری/ محمدکاظم شاکر، مقاله ی تفسیر تطبیقی با معنایابی و گونه شناسی، فصلنامه ی دانشگاه قم، سال اول، شماره دوم. پاییز و زمستان ۱۳۹۴.

۴. محسن علوی نژاد، مقاله زیباشناسی تصویری قرآن به روایت سید قطب.

۵. محمد مهدی، مسعودی، مقاله روش شناسی تفسیر المیزان، فصلنامه ی پژوهش های قرآنی، شماره ۹ و ۱۰، بهار و تابستان ۷۶.

